

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ І РІВНІ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО РОБОТИ З НАСЕЛЕННЯМ КОНТРОЛЬОВАНИХ ПРИКОРДОННИХ РАЙОНІВ

О.Я.Токарчук

Анотації. У статті представлено критерії, показники і рівні готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням прикордоння.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники, робота з населенням контрольованих прикордонних районів, готовність, критерії підготовленості.

Аннотация. В статье представлены критерии, показатели и уровни готовности будущих офицеров-пограничников к работе с населением пограничья.

Ключевые слова: будущие офицеры-пограничники, работа с населением контролируемых пограничных районов, готовность, критерии подготовленности.

Lemmas. In the article criteria, indexes and levels of readiness of future border officers-guards, are presented to work with a population border line.

Keywords: future border officers-guards, work with the population of the controlled boundary districts, readiness, criteria of preparedness.

Постановка проблеми. Визначення критеріїв і показників сформованості умінь і навичок, професійно значущих якостей, а також готовності до різних видів професійної діяльності було предметом розгляду багатьох науковців. Разом з тим доводиться констатувати, що на сьогодні у педагогічній та психологічній науці склалися різнополярні погляди щодо критеріїв оцінювання готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Метою статті є обґрунтування критеріїв, показників і рівнів готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж розв'язувати анонсоване завдання, вважаємо за доцільне уточнити термінологію, зокрема з'ясувати, що таке «критерій», що таке «показник» і що таке «рівень готовності». У психолого-педагогічних дослідженнях для кількісної оцінки сформованості або розвитку якостей, умінь, навичок, компетентностей, підготовленості тощо вживається грецьке слово «критерій», яке означає «засіб рішення, мірило оцінки». Результати узагальнення різних підходів щодо вживання цього поняття дозволяють нам зробити висновок, що в науковій літературі під критерієм розуміють «ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило судження, оцінки» [1]. Критерій виступає як орієнтир, що дозволяє судити про ефективність руху до мети. Сучасна психолого-педагогічна наука прийшла до необхідності критеріально-рівневого підходу (Л.Божович, Є.Бондаревська, Н.Боритко, А.Гаязов, Г.Гревцева, А.Леонтьєв, М.Шилова та інші). Загальновизнаною вважається класифікація, що виділяє три групи критеріїв: когнітивні (знати, розуміти, представляти), емоційні (відчувати, відчувати необхідність), практичні (знаходити, діяти, брати участь, керувати собою). У залежності від галузі і предмета дослідження зазначена класифікація може змінюватися і розширюватися.

У дослідженні формування у курсантів готовності до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів зроблено припущення, відповідно до якого цей процес буде більш результативним за умов побудови навчального процесу на засадах компетентнісного підходу; усвідомлення курсантами значущості роботи з населенням контрольованих прикордонних районів у майбутній оперативній службовій діяльності; забезпечення регулярного моніторингу якості підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням прикордоння. Перевірка гіпотези так чи інакше передбачає оцінювання результатів пізнавальної діяльності студентів до та після проведення експериментальних заходів. У сучасній педагогіці вищої школи спостерігаються різні підходи до визначення критеріїв оцінювання результатів пізнавальної діяльності тих, хто навчається. Так, А. Бойко пропонує за об'єкт оцінювання брати структурні компоненти навчальної діяльності, а саме: змістовий компонент, операційно-організаційний компонент та емоційно-мотиваційний компонент. Саме ці характеристики можуть бути взяті за основу визначення рівня навчальних досягнень, загальних критеріїв їх оцінювання та відповідних оцінок (у балах) [2].

Критеріями оцінювання можуть бути також: характер засвоєння вже відомого знання, якість виявленого курсантом знання, логіка мислення, аргументація, послідовність і самостійність викладу, культура мовлення, ступінь оволодіння вже відомими способами діяльності, уміннями і навичками застосування засвоєних знань на практиці, оволодіння досвідом творчої діяльності, якість виконання роботи (А.Алексюк) [3]. Успіхи навчально-пізнавальної діяльності курсантів характеризуються кількісними та якісними показниками, що виражаються і фіксуються оцінкою.

У дослідженні ми виходимо з того, що оцінювання навчальних досягнень курсантів має здійснюватися за принципами плановості, систематичності й системності, об'єктивності, відкритості й прозорості, економічності, тематичності, урахування індивідуальних можливостей студентів, диференційованої оцінки успішності навчання курсантів, а також принципу єдності вимог.

Для обґрунтування критеріїв готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів та відповідних показників було проаналізовано низку досліджень з проблеми фахової підготовки майбутніх офіцерів до професійної діяльності, а також формування у них професійних якостей та компетентності. Нижче подасмо результати аналізу.

Нашу увагу привернуло дослідження С. Будніка. Намагаючись виконати одне із поставлених у дисертаційному дослідженні завдань – визначити основні критерії, показники, дібрати методики та дослідити рівні розвитку у офіцерів-прикордонників професійної готовності до творчого вирішення управлінських завдань, вчений зробив висновок, що основними критеріями цієї професійної готовності є рівень розвитку когнітивного, операційно-діяльнісного і мотиваційно-ціннісного компонентів [4].

В контексті визначення критеріїв готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів та відповідних показників цікавим є дослідження С. Буніна, у якому вченим запропоновано розв'язати проблему удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів до виконання службово-бойових завдань шляхом реалізації у цьому процесі психолого-педагогічних умов [4]. У цьому дослідженні рівень готовності майбутніх офіцерів до виконання службово-бойових завдань запропоновано визначати за допомогою мотиваційно-ціннісного, когнітивного, вольового та поведінкового. При цьому мотиваційно-ціннісний критерій характеризують усвідомлення важливості професії офіцера, соціальна відповідальність, інтеріоризація нормативних приписів у сферу особистісних цінностей, об'єктивність, самовладання. Когнітивний критерій представлений такими показниками, як знання і розуміння основних військово-професійних понять і норм, необхідних для даного виду діяльності. Вольовий – розкривають прагнення і внутрішню готовність особистості офіцера до розвитку професійної культури, прагнення до самовдосконалення та самореалізації, здатність виявити духовний імунітет до скоєння протиправних дій). Щодо поведінкового критерію, то він передбачає розумне, свідоме, критичне виконання професійних дій, творче вирішення професійних завдань, організацію морально-психологічної підготовки військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань, здатність брати на себе відповідальність у складній службово-бойовій обстановці [5].

На констатувальному етапі експериментальної роботи щодо формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками М.Мальковою були виділені такі критерії готовності, як повнота теоретичних знань про девіантну поведінку підлітків, стилі педагогічної взаємодії; інтегрованість форм взаємодії з підлітками девіантної поведінки; практичний критерій оцінювання умінь і навичок з організації взаємодії з підлітками девіантної поведінки [6]

Таким чином, результати узагальнення науково-педагогічних і психологічних досліджень з проблеми формування готовності до професійної діяльності дозволяють нам зробити висновок, що вибір критеріїв для її діагностики, в основному, залежить від необхідності встановити рівень засвоєння знань, сформованості професійних умінь та навичок, а також психологічної готовності до здійснення професійних функцій. Саме тому для встановлення рівня готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів нами пропонується обрати три критерії: *когнітивний*, який дозволяє встановити рівень знань, необхідних для роботи з населенням прикордоння, розуміння та уявлення про обсяг обов'язків та завдань, пов'язаних з цією діяльністю; *мотиваційно-ціннісний*, що служить для встановлення рівня мотивації до названої діяльності, відчуття її важливості та необхідності у діяльності з охорони державного кордону, сформованість соціокультурних цінностей і професійних якостей; а також *практичний* критерій – для оцінювання умінь і навичок з організації взаємодії з населенням контрольованих прикордонних районів.

Результатом проведеного дослідження стало також визначення основних показників для кожного з представлених критеріїв.

Так, *когнітивний критерій* характеризують знання основних положень Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та інших керівних документів щодо залучення місцевого населення до охорони кордону; знання особливостей роботи з населенням контрольованих прикордонних районів; знання порядку та процедури утворення громадських формувань; знання основних завдань та прав громадських формувань з охорони кордону; знання організації та ведення роз'яснювальної і профілактичної роботи, її форм і методів; релігійні знання та знання законів України з питань релігійних організацій та громад; знання обов'язків офіцерів прикордонних відділів щодо роботи з громадськими формуваннями.

Мотиваційно-ціннісний критерій представлений такими показниками, як бажання оволодіти знаннями, уміннями та навичками роботи з населенням контрольованих прикордонних районів; інтерес до соціальної взаємодії та соціальних відносин з населенням прикордоння; стійка система цінностей, де професійні цінності посідають домінуюче місце; бажання взаємодіяти з людьми інших соціальних статусів; домінування професійних інтересів над особистими; прагнення до моделювання ситуацій комунікації; спроможність моделювати відносини на довірі й повазі; соціальна поведінка адекватна ситуації; наявність розвиненої соціальної перцепції, адекватне сприйняття інших; здатність здійснювати аналіз ситуацій і поведінки інших, корекцію відповідно до характеру особистості, її проблем і ситуації; високий рівень особистої культури, розвинені морально-вольові якості; здатність прогнозувати результати і наслідки своїх дій та вчинків інших.

Показниками практичного критерію є уміння організовувати роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону та місцевим населенням; уміння організовувати та проводити попереджувально-профілактичні заходи з місцевим населенням; уміння організовувати взаємодію з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку і державного кордону та населенням; уміння давати психологічну характеристику особистості, її характеру та темпераменту, рівня розвитку самосвідомості; уміння правильно підбирати і застосовувати інтонаційно-виразні засоби мовлення, урізноманітнювати наочність слова; уміння розробляти й вибирати в залежності від обставин, характеру й особливостей аудиторії стратегію і тактику розмови; уміння встановлювати мотиви, що породжують виникнення конфліктів; уміння використовувати громадське формування в охороні кордону; уміння готувати членів громадських формувань; організовувати та проводити роз'яснювальну та профілактичну роботу з місцевим населенням; уміння готувати та проводити установчі збори з організації громадського формування; уміння проводити інтерв'ювання (співбесіду)

Для того, щоб встановити об'єктивну оцінку стану готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів та порівняти результати до та після формувального етапу експериментального дослідження необхідно одержати кількісні дані. Це означає, що показники мають бути такими, щоб їх можна було цінити, наприклад, в балах. Що стосується оцінювання показників *когнітивного* та *практичного* критеріїв (знання, уміння та навички організації взаємодії з населенням контрольованих прикордонних районів), то для їх оцінювання нами запропоновано використовувати «Положення про систему поточного і підсумкового оцінювання знань слухачів і курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького» [7]. Незначна його адаптація до особливостей дослідно-експериментальної роботи дозволила нам встановити критерії оцінювання усних відповідей, письмових робіт, практичних дій і виконання робіт курсантів – учасників експерименту.

Що стосується *мотиваційно-ціннісного* критерію, то оцінювання курсантів – учасників експерименту за його показниками потребує обґрунтування відповідної методики. Для цього ми звернулися до досвіду, який було виявлено у результаті аналізу психолого-педагогічної літератури. З'ясувалося, що на сьогодні відомі різні методики кількісної оцінки мотивації, цінностей та інших якісних властивостей особистості. Але, як правило, абсолютних одиниць вимірювання немає, оскільки у проаналізованих нами дослідженнях розглядаються різні види діяльності і конкретні ситуації, які формують риси особистості майбутніх фахівців. У зв'язку з тим, що для оцінювання показників *когнітивного* та *практичного* критеріїв було запропоновано використовувати чотирибальну шкалу, нами прийнято рішення, що оцінювання показників *мотиваційно-ціннісного* критерію також бажано здійснювати за подібною шкалою, оскільки застосування будь-якої іншої шкали неминуче ускладнило би процес встановлення відповідності тому або іншому рівню готовності майбутніх офіцерів до роботи з населенням прикордоння.

Отже, в результаті узагальнення результатів дисертаційних досліджень В.Вдовюка, П.Городова, І.Грязнова, В.Губіна, О.Діденка та інших вчених, для отримання даних щодо готовності майбутніх

офіцерів до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів нами використано чотирибальну систему оцінки.

Для оцінки представлених у дослідженні критеріїв передбачено застосування різних видів анкет, тестових, ситуативних та рольових завдань, а також й інших методів дослідження готовності майбутніх офіцерів до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів. Така ситуація вимагає від нас визначитись з кількістю рівнів її оцінки. Для цього нами була проаналізована практика оцінки різних видів готовності у психолого-педагогічних дослідженнях. З'ясувалося, що на практиці застосовуються три, чотири та п'ять рівнів оцінки готовності до того або іншого виду діяльності. Але у нашому дослідженні ми надамо перевагу рівневій шкалі, яка передбачає три рівні готовності майбутніх офіцерів до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів, зокрема *первинний, достатній, оптимальний*.

Під рівнем готовності до роботи з населенням прикордоння ми розуміємо повноту і ступінь прояву ознак зазначеної інтегральної властивості особистості майбутнього офіцера. У нашому дослідженні рівні готовності до роботи з населенням прикордоння є механізмом переведення якісних показників у кількісні. Характеристика кожного рівня передбачає спрямованість курсантів на професійну діяльність, ступінь засвоєння знань, сформованості умінь і навичок оперативно-службової діяльності у контексті роботи з населенням контрольованих прикордонних районів.

Коротко охарактеризуємо ці рівні.

Первинний рівень готовності майбутніх офіцерів до роботи з населенням прикордоння характеризується невизначеністю професійно-ціннісних пріоритетів та нестійкою мотивацією до зазначеної діяльності. Сформованими виявляються окремі теоретико-методичні знання, відповіді курсантів потребують уточнення та доповнень; професійні вміння та навички сформовані на репродуктивному рівні, в діях у професійних ситуаціях спостерігаються стереотипи. Курсанти не проявляють професійної творчості, незацікавлені у професійному самовдосконаленні, припускаються суттєвих помилок у розв'язанні професійно-спрямованих завдань і ситуацій.

Достатній рівень характеризується неповною сформованістю цілісної структури готовності до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів, що виявляється в нерівномірному розвитку її складових. Помітна позитивна тенденція до стійкості професійно-значимих мотивів та інтересів до роботи з населенням прикордоння, домінують фахові настанови на взаємодію з мешканцями порубіжжя. Курсанти виявляють досить міцні теоретико-методичні і прикладні знання, вдало їх застосовують під час розв'язання практичних завдань. Фахові вміння в цілому сформовані, мають продуктивний характер, однак недостатньо реалізованою є технологічна готовність. Майбутні офіцери демонструють творчий підхід у розв'язанні специфічних професійних завдань і ситуацій, виявляють прагнення до самовдосконалення та здатність до саморозвитку.

Курсанти з *оптимальним* рівнем готовності до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів характеризуються високими гармонійно розвинутими професійними якостями, які виявляються стійко, постійно. Вони відрізняються глибокими науковими знаннями у професійній сфері, мають міцні професійні навички та вміння конструктивної роботи, у них високо розвинуте почуття професійного обов'язку. Підготовленість, яка відповідає цьому рівню, визначається розвитком інтересу до самостійного пошуку ефективних шляхів вирішення поставлених завдань, самостійним осмисленням способів власної діяльності з урахуванням конкретних умов, виконанням практичних дій в нестандартних ситуаціях. Високий рівень знань характеризується осмисленням теоретичних основ професійної діяльності, засвоєнням системи міжпредметних понять, орієнтацією в нормативних документах, які регулюють діяльність ДПСУ. Оптимальний рівень готовності передбачає цілісність особистості офіцера як суб'єкта професійної діяльності, що має стійкі професійні мотиви та інтерес до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів; глибокі теоретико-методичні, прикладні знання, вільно орієнтується в наукових джерелах. Загально-фахові вміння сформовані в повному обсязі, творчо розв'язуються професійно спрямовані завдання з використанням адекватних методів і технологій; наявна високий рівень професійної творчості та здатність до активного саморозвитку.

Висновок. Запропонована методика оцінки готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з населенням контрольованих прикордонних районів має низку переваг, оскільки є простою для практичної роботи, дозволяє тримати в полі зору всі оцінювані якості, знання, уміння та навички учасників експериментального дослідження, дозволяє збільшувати кількість оцінюваних показників.

Перспективами подальших наукових досліджень є визначення реального стану професійної підготовки майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України в контексті зазначеної готовності.

Література

1. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. – М. : МарТ ; Ростов н/Д : МарТ, 2005. – 448 с.
2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. Навчально-методичний посібник / Бойко А. М. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підруч. для студ. / Алексюк А. М. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
4. Будник С. М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : (13.00.04) / С. М. Будник; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 198 с.
5. Бунин С. В. Совершенствование профессиональной подготовки будущих офицеров к выполнению служебно-боевых задач: На материале военного института внутренних войск МВД России : автореферат дис. на соиск. науч. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / С. В. Бунин ; Новосиб. гос. пед. ун-т. – Новосибирск, 2005. – 128 с.
6. Малькова М. О. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / М. О. Малькова. – Луганськ, 2006. – 252 с.
7. Положення про систему поточного і підсумкового оцінювання знань слухачів і курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. – 18 с.